

SZEMLE

Thass-Thienemann Tivadar, A nyelv interpretációja: I. A nyelv szimbolikus jelentése

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2016. 358 lap

A magyar tudomány és művészet történetében nem kis számban akadnak torzóban maradt életművek és vállalkozások. A félbeszakítottság, a zárványba kerülés lehet személyes habitus eredménye, de legalább ennyire közrejátszhattak történelmi körülmények is. Az 1945 utáni magyar történelem, elsősorban a kommunista hatalomátvétel és az azt követő tisztogatások, a diktatúra nem kívánt bőséggel hozta létre e helyzeteket. Elég csupán Lotz János életpályáját a magyarországi magyar kultúrából való kirekesztettség példaként említeni (de szóba hozható az itthon maradt Laziczius Gyula, Karácsony Sándor vagy Horváth János szellemi karanténba zárása is). Thienemann Tivadar sorsa sem kivétel: 1948-ban az Egyesült Államokba emigrált, miután csak nagy nehézséggel szabadult a szovjet NKVD fogságából.

THIENEMANN TIVADAR tudományos munkásságát a hazai irodalomtudomány korábban csak elvétve és félig-meddig rejtve ismerte föl és el, az elmúlt évtizedekben azonban a szellemtörténeti iskola egy tekintélyes művelőjeként visszaépült a magyar irodalomtörténeti és -elméleti diszkurzusba. Az amerikai emigrációban létrejött nyelv tudományi munkásságáról ez azonban nem mondható el. THIENEMANN nyelv tudományi művei és elméleti iránya ez idáig nem hatottak az egyetemes magyar nyelv tudományra. A Tinta Könyvkiadó most (2016-os évszámmal) megjelentette THIENEMANN fő nyelvészeti művének első kötetét, SIMONCSICS PÉTER fordításában és bőséges, támogató előszavával *A nyelv interpretációja: I. A nyelv szimbolikus jelentése* címmel.

A könyv számos kérdést vet föl, amelyek közül a jelen ismertetésben az alábbiakat érdemes megfogalmazni.

A mű az Előszó és a Bevezetés (Tények és elméletek) után négy fő részből áll. Ezek sorrendben a következők: A nyelvészeti megközelítés, A pszichológiai megközelítés, A test szimbolizmusa, és végül a Kiegészítések (további kulturális témakörök szimbolizációs elemzéseivel). Ez a szerkezet a szerző irányzatosságát nem ismerve is észszerűnek és áttekinthetőnek tűnik. A munkát elolvasva azonban az egyes részek között a figyelmes szemlélő már kevesebb különbséget fedez föl. Ugyanis mind a nyelv tudományi, mind a pszichológiai rész hasonló belső kifejtési módot követ: valamely nyelvi jelenség lényegi elemét, elsősorban tágan szimbolikus értelemben vett jelentését elfojtott tudatalatti ismeretekkel, élményekkel hozza összefüggésbe a szerző, az elnyomott tudatalattiból vezeti le a jelentéseket. THIENEMANN egyértelműen a FREUD-féle mélylélektan elméletét és elemző módszerét alkalmazza a nyelv általános magyarázatára, pontosabban a nyelvnek mint humán jelenségnek arra a területére, amelyre a mélylélektan alkalmazható, a szerző szerint. A nyelv tudományi és a pszichológiai rész e tekintetben nem mutat különbségeket. E tényező nyelv tudományi nézőpontból csalódást okoz, hiszen a nyelv rendszer jellege

nem mutatkozik meg, nem tudjuk meg, hogy a szavak jelentésében mi a nyelvi és mi esetleg a nem nyelvi (pszichikai, fogalmi, kulturális). Éppígy nincs módszertan kifejtve a THIENEMANN által bemutatott tudattartalmak mint szójelentéselemek közötti viszonyok leírására az általa lexikológiai elkülönített jelentések relációjában. Amint az sem derül ki, hogy a THIENEMANN által kifejtettek milyen viszonyban állnak a nyelvi szerkezet, a nyelvi konstrukció kérdésével: például mi a mondatnak, az igének vagy a sorrendnek a helye ebben a magyarázatban. THIENEMANN itt egyértelműen az alak és jelentés dualista magyarázatát követi, bennfoglalva, mert röviden sem utal e kérdésre. Márpedig a szavak, amelyek a szerző figyelmének középpontjában állnak, nem magukban léteznek a nyelvben vagy a nyelvi tudásban, hanem szerkezetekben, méghozzá szintaktikai és szemantikai szerkezetben valósulnak meg a nyelvi tevékenység során.

THIENEMANN magyarázatában a nyelvi jel szimbólum. THIENEMANN ezt az általános, sőt túl általános meghatározást specifikálja a saját keretében: a nyelvi jel elfojtott, tudatalatti tartalmakat szimbolizál. A már rejtett őselmény eredetű tartalmakat elemzéssel, analízissel felszínre lehet hozni, így lehet megérteni és történetileg levezetni a szavak jelentését. Például az óangol *spell* 'történet, mondás' szó varázserő tartalmát emeli ki az elemzésben (74). A leírásba ezután bevonja a *to spell* 'betűz' igét is, amelyről (forrás nélkül) megállapítja, hogy „[n]émely tekintély kétségbe vonja” a két *spell* közös eredetét. Pedig „a gyermekek, amikor először találkoznak az írással és az olvasással, még mindig érzik az írott szónak, az írás és olvasás technikájának varázsserejét. Minden szó úgy tud megjelenni előttük, mint valami rejtvény, amelynek a jelentését meg kell fejteniük”. Ehhez hozzáveszi harmadikként a *to spell* 'helyettesít' igét is, amelyről „a legnagyobb tekintélyek ugyancsak azt föltételezik, hogy az előbbiektől függetlenül fejlődött, mégis nyilvánvaló, hogy miután a szimbólumnak, azaz a két zsinór csomóvá kötött együttesének varázsa elfojtódtott, újabb fogalom lépett elő, amelyben egyik a másik helyett működött, ahogy a szimbolikus használatban az egyik szó helyettesíti a másikat”. Csak említeni lehet e helyt, hogy a The Compact Edition of the Oxford English Dictionary (1972) öt főnévi és hat igei *spell* szócikket tartalmaz (2955., a normál nyomtatású változatban az S betűt tartalmazó kötetben 570–572), és a közöttük lévő etimológiai kapcsolatokat a THIENEMANN által bíráltnál árnyaltabban jelzi.

Egy másik példában THIENEMANN még messzebb megy a pszichologizálásban: egy kisgyermek nyilatkozatából az óangol *blodi-so-jan* 'gyilkol' és régi német *das Bad segnen* 'megáldja a fürdőkádat', vagyis szó szerint 'bevértzi' fogalmi tartományát fedezi föl, egészen Agamemnón tragikus haláláig visszamenve a mítoszi háttérben (111). „Játékterápián részt vevő gyerekek néha kimutatják elnyomott ellenséges érzületüket. Egy négyéves kislány, Linda pirosra festette a játékkádat, és meg akarta fürdetni a babáit ebben a piros festékben: »néhány embert belerakok, és akkor ezek mind vörösek lesznek« [...] Linda egész biztosan nem értett óangolul, és nem ismerte az elavult német nyelvet vagy ógörögöt sem, mégis tényként kell elfogadnunk, hogy gyilkos játékában ugyanazok a fantáziakepek jelentkeztek, amelyeket az említett verbális kifejezések is magukban hordoztak”. THIENEMANN azonban nem indokolja meg, hogy miért kellene „tényként elfogadnunk” magyarázatát, és miért lenne feltétlenül „gyilkos” a gyermek játéka. Ha kékre vagy sárgára festi a gyerek a játékát, az mit jelent?

THIENEMANN a nyelv szimbolikus természetének mélylélektani alaptételét nem bizonyítja, tudományosan nem érvel mellette. E tételt kijelenti (bár azt nem mondja ki, hogy e tételt axiómaként kezeli), és adottként alkalmazza. Az ekképp kibontakozó kifejtés meg-

határozó nézőpontja pszichológiai és orvosi. THIENEMANN példáinak egy jelentős része klinikai esetekből, analízis-leírásokból származik. Peldáinak másik meghatározó része irodalmi eredetű (igen sok szó, kifejezés Shakespeare-drámákból van idézve). A példák e forrásvidékei periferikusak a nyelv általános leírása szempontjából. Mert ugyan a háttérhelyzetek sokszor olyan jellemzőket és tényezőket fednek föl, amelyek a mindennapi szituációkban nem tűnnek elő, teljes rendszert a leggyakoribb elemek, szerkezetek és helyzetek, a prototipikus változatok nélkül nem lehet fölépíteni.

A pszichológiai és orvosi perspektíva egy másik megnyilvánulása a kiválasztott nyelvi, elsősorban lexikai elemek tematikus státusa. Az olvasó azt tapasztalja, hogy olyan szavak, kifejezések elemzésére kerül sor, amelyek a mélylélektani elmélet szerint visszavezethetők elfojtott tudatalatti tényezőkre. E körbe olyan fogalmak kerülnek, amelyek az ember testiségével, biológiai és ösztön szintű pszichológiai jellemzőivel kapcsolatosak, hiszen az elemzett szavak szimbolikus tartalma így analizálható könnyen e keretben. Emiatt a nyelvek lexikonának igen nagy és jelenetős területei kiesnek a kutatói nézőpontból. Hová, milyen elfojtott öséményre vezethető vissza a például a *megy*, *fog* ige vagy a *kő* és *asztal* főnév? Erre nincsen válasz a szerző munkájában.

THIENEMANN elemzései a jelentéskiterjesztésekről az eredeti könyv elkészültének és megjelenésének korában részben újdonságnak számítottak, ugyanakkor a szemantikai elemzés megalapozott módszertana hiányában és a kizárólagos freudista alapozás miatt nem lehetett meggyőző vagy kezdeményező erejük. A mű számos olyan összefüggést megnevez, amelyet utóbb a kognitív nyelvészet már megalapozottan derített föl, mégis az érvelés és a módszertani megalapozás hiányossága miatt ezek a megállapítások nem épülhettek be kellő erővel a nyelvtudományi diszkurzusba. A kognitív nyelvészet a jelentést az emberi tapasztalatra vezeti vissza, vagyis a megismerésre, annak észlelő, feldolgozó (sematizáló és absztraháló) műveleteire. A mélylélektani értelemben vett tudatalatti tartalmak elsőként kívül esnek e körön, nem annak tagadása miatt, hanem az adathatóság felettébb nehéz volta okán. Ugyanakkor a kognitív nyelvészet a nyelvek legalább részben kultúraspecifikus jellegének hangsúlyozásával, a kultúra, a specifikus kultúrák és az egyes nyelvek általános és egyedi kapcsolatának erőteljes kutatásával nyitva hagyja az utat a kevésbé nyilvánvaló szemantikai és szerkezeti jelenségek vizsgálata előtt – ám csakis megfelelő módszertannal, adatolással megvalósítva.

THIENEMANN – mint főntebb szó volt róla – rengeteg példát hoz, elsősorban az angol nyelvből, de figyelme kiterjed a klasszikus nyelvekre (az ógörögre és a latinra), továbbá részben a modern nagy európai nyelvekre. A főntebb röviden jellemzett módszertana szerinti kifejtésekben e példákat bőséggel osztja meg az olvasóval. Ugyanakkor munkájának e filológiai természetű összetevője sajátosan hiányos: adatainak forrásait nem adja meg, nincsenek filológiai jegyzetek, a könyv végi irodalomjegyzék igen szűkös, és a nyelvtörténeti levezetésekben lényegében semmilyen filológiai fogódzót nem ad. Az olvasó kénytelen jóhízeműen a szerző tudására hagyatkozni.

THIENEMANN TIVADAR nyelvtudományi monográfiája egy széles körűen tájékozott, klasszikus műveltségű kutató írása, szándékaira nézve tragikusan kiszakadva a megszólítandó közegéből. A könyv nincs betagozva a kortárs nyelvtudományba, pszichológiába, művelődéstörténetbe abban az értelemben, hogy nem reflektál erre a környezetre, így megnehezíti a befogadást. Időnként mintha azt fedezné föl, amit valamelyik tudomány már kidolgozott. A kétségkívül igen gazdag anyag esszéisztikus tálalása indokoltan ha-

tásos, tudományos felhasználhatósága azonban korlátozott. Nem tudni, kinek készült a könyv: a nyelvészetnek, a pszichológiának, a filozófiának, a művelődéstörténetnek vagy mindegyiknek. Kérdéses, hogy bőséges, de részben formálatlan anyagával hatni tud-e bár-hogyan is a mostani magyar nyelvű kiadás, tud-e kezdeményezően hozzászólni a nyelv és a magyar nyelv értelmezéseihez az ezredforduló után.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Ditrói Eszter, Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata

A helynévminták összevető analízise statisztikai megközelítésben

A Magyar Névarchívum Kiadványai 40. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 169 lap

DITRÓI ESZTER doktori értekezésének közreadott változatában egy, a névtudományban korábban kevésbé vizsgált kérdéskört jár körül összehasonlító elemzéssel, valamint a névtudományban rendhagyónak számító statisztikai módszer alkalmazásával. A szerző korábban megjelent ezirányú kutatásait összegző mű a helynévrendszerek területi differenciáltságával és annak okaival foglalkozik, központi kérdésfelvetése pedig az, hogy megfigyelhetőek-e a helynévrendszerekben jelenséghatárok illetve névjárások. Az elemzés több Kárpát-medencei régió illetve település legutóbbi időkben gyűjtött és kiadott névanyagára – mintegy 12000 toponimára – támaszkodik; ezek között a vizsgálatok során Vas megye helynévkorpusza kiemelt szerepet játszik.

Az értekezés három fő fejezetre tagolódik. Az első rész a tárgyalt névtudományi kérdéskör elméleti és módszertani háttérét vázolja föl (9–38). A szerző itt először a helynevek mint a nyelvi rendszer alrendszerének rendszerszerűségének gondolatát mint szakirodalmi evidenciát ismereti, majd RUDOLF ŠRÁMEK elgondolását mutatja be a névkeletkezés-kor működő kognitív jellegű alapmodellről és a nyelvspecifikus szóalkotási modellről (ŠRÁMEK 1972–1973). DITRÓI ESZTER munkájában HOFFMANN ISTVÁN leíró helynév-elemzési modelljét alkalmazza, aki lényegében az előző, ŠRÁMEK-féle kettős szempont-rendszerre építve dolgozta ki elemzési keretének leíró szempontú aspektusát (HOFFMANN 1993). Ezt a névminták mibenlétének körüljárása követi, ahol az analógia és a névszerűség szerepén, a meglévő nevekhez való alkalmazkodáson túl a szerző a háttérben álló kognitív és szociokulturális tényezőket is ismerteti.

DITRÓI ESZTER jelenkori vizsgálataiban a települési szintű névrendszerekből indul ki, melyek összevető elemzésével, térképes ábrázolásukkal közelít a különböző helynévszerkezetek, szóalkotási modellek területi elterjedtsége, azaz a jelenséghatárok, és az azok alkotta névjárások megrajzolása felé. A településnél nagyobb egységek névrendszerét is érdemes tehát vizsgálni, mert a nyelvileg, kulturálisan, történetileg, földrajzilag egységes területek helynévrendszerei nem különbözhetnek jelentősen, amit az adott területen a helynevekben előforduló közszavak, bizonyos névadási típusok, névszerkezeti formák hasonlóságai mutatnak. A szerző a nyelvjárásokhoz hasonlóan fogja fel a helynévrendszerek fogalmát, amelyek közti különbségek nyelven kívüli okait a földrajzi környezetben, az idegen nyelvű környezeti hatásban és a migrációban látja.